

**O'SMIRLAR XULQ-ATVORIDA ME'YOR BUZILISHLARIGA OLIB
KELUVCHI PSIXOLOGIK OMILLARNI ILMIY TADQIQ ETISH
MASALALARI**

KURBANIYAZOVA NODIRA MAXMUDOVNA

**Urganch davlar tibbiyot instituti O'zbek tili va adabiyoti, tillar kafedrası
o'qituvchisi, Urganch, O'zbekiston**

O'smirlik davri shaxs rivojlanishining eng muhim va shu bilan birga eng ziddiyatli bosqichlaridan biri hisoblanadi. Ushbu davrda kuzatiladigan intensiv biologik, psixologik va ijtimoiy o'zgarishlar o'smirning shaxsiy identifikatsiyasi, ijtimoiy rollarni o'zlashtirishi va mustaqil hayot uchun zarur ko'nikmalarni shakllantirishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Biroq, ayni shu o'zgarishlar jarayonida xulq-atvorda turli og'ishlar va me'yor buzilishlari paydo bo'lish xavfi ham yuqori bo'ladi. Zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlar orasida emotsional-xulqiy muammolar va me'yor buzilishlari keng tarqalgan bo'lib, bu nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy muammo sifatida e'tirof etilmoqda.

Ushbu ishning maqsadi o'smirlar xulq-atvorida me'yor buzilishlariga olib keluvchi psixologik omillarni tadqiq etish bo'yicha ilmiy-nazariy asoslar va metodologik yondashuvlarni tahlil qilishdan iborat. Me'yor buzilishlari muammosini o'rganish ko'p qirrali yondashuvni talab etadi, chunki ushbu hodisa biologik, psixologik, oilaviy va ijtimoiy-madaniy omillarning murakkab o'zaro ta'sirida yuzaga keladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, me'yor buzilishlarini o'rganishda turli nazariy paradigmalar qo'llaniladi. Psixodinamik yondashuv shaxsiyat tuzilishidagi muvozanatning buzilishi va himoya mexanizmlarining noto'g'ri ishlashiga e'tibor qaratadi. Kognitiv-bihevioristik yo'nalish esa ijtimoiy o'rganish jarayonlari, kognitiv buzilishlar va noto'g'ri mulohazalarning rolini ta'kidlaydi. Tizimli yondashuv vakillari esa o'smirni turli ekologik tizimlar (oilalar, maktab, tengdoshlar, jamiyat) kontekstida ko'rib chiqadilar.

Psixologik omillar tahlilida shaxsiy-psixologik xususiyatlar alohida o'rin tutadi. Temperament xarakteri, ayniqsa yuqori impulsivlik va past o'z-o'zini nazorat qilish

qobiliyati, me'yor buzilishlariga moyillikni oshiruvchi omil sifatida ko'rsatilgan. Kognitiv jarayonlardagi buzilishlar, masalan, ijtimoiy vaziyatlarni noto'g'ri talqin qilish, muammolarni hal etishda adaptiv strategiyalardan foydalana olmaslik ham muhim rol o'ynaydi. O'zga identifikatsiya va o'z-o'zini qabul qilish jarayonlarining murakkablashuvi o'smirni ijtimoiy me'yorlardan chetlashishga undashi mumkin.

Oilaviy omillar tadqiqotlarda eng kuchli prediktorlar sifatida namoyon bo'ladi. Tarbiya uslublarining noto'g'riligi, oilaviy dysfunktsiya, ota-onalar o'rtasidagi konfliktlar, emotsional issiqlikning etishmasligi va qo'llab-quvvatlashning yo'qligi o'smirlarda me'yor buzuvchi xulq-atvor shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, oilaviy zo'ravonlik va ota-onalarning o'zlari deviant xulq-atvor namoyish etishi kuchli risk omillari hisoblanadi. Ushbu omillar ijtimoiy o'rganish mexanizmlari orqali avloddan-avlodga o'tishi mumkin.

Maktab muhiti va tengdoshlar ta'siri ham muhim tekshirish obyekti hisoblanadi. Maktabdagi muvaffaqiyatsizlik, o'qituvchilar bilan salbiy munosabatlar va maktabga bog'lanishning zaifligi o'smirni deviant subkulturalar tomon yo'naltirishi mumkin. Tengdoshlar guruhining ta'siri o'smirlik davrida keskin ortadi va deviant xulq-atvorni "normallashtirish" va mustahkamlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Tadqiqot metodologiyasi jihatidan ham bir qator masalalar mavjud. Birinchidan, me'yor tushunchasi madaniy kontekstga bog'liq bo'lib, turli jamiyatlarda farq qilishi mumkin. Shuning uchun, madaniyatlararo tadqiqotlar va mahalliy kontekstga moslashtirilgan diagnostik vositalar ishlab chiqish zaruriyati mavjud. Ikkinchidan, me'yor buzilishlarini o'rganishda ko'ndalang kesim (cross-sectional) tadqiqotlar emas, balki bo'ylama (longitudinal) dizayn afzalroqdir, chunki rivojlanish dinamikasini kuzatish imkonini beradi. Uchinchidan, ko'p manbali ma'lumotlar to'plash (o'smir, ota-onalar, o'qituvchilar) prinsipi diagnostik ishonchlilikni oshiradi.

O'zbekiston sharoitida ushbu muammoni tadqiq etishda milliy-madaniy xususiyatlarni hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Oilaviy qadriyatlar tizimi, katta oilaning roli, din va an'analarning ta'siri, gender rollari tushunchasi va boshqa madaniy omillar me'yor tushunchasi va uning buzilishi shakllariga o'ziga xos ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bilan birga, zamonaviy globallashtirish va ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar ham inobatga olinishi zarur.

Xulosalar. O'smirlar xulq-atvorida me'yor buzilishlariga olib keluvchi psixologik omillarni tadqiq etish murakkab va ko'p qirrali vazifadir. Ushbu sohada

samarali tadqiqotlar olib borish uchun nazariy asoslarning puxtaligi, metodologik jihatdan to'g'ri dizayn tanlash va madaniy kontekstni hisobga olish zarur. O'zbekiston psixologiyasi uchun mahalliy empirik tadqiqotlar, diagnostik vositalarni adaptatsiya va validatsiya qilish, hamda milliy sharoitga mos nazariy modellar ishlab chiqish dolzarb vazifalar bo'lib qolmoqda. Faqatgina puxta ilmiy tadqiqotlar asosidagina samarali profilaktik va korreksion dasturlar yaratish mumkin.